

УДК [341.231.14-052:061.1 ЄС]

Рішко Ярослава Ігорівна –

студентка I курсу (магістратури)

Інституту прокуратури та
кримінальної юстиції

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Yaroslava I. Rizhko –

the first-year student of magistracy

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

(106 Pushkinska Street Kharkiv 61023 Ukraine)

Політика Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів

У науковій статті досліджено питання захисту прав споживачів у діяльності Європейського союзу. Проаналізовано нормативне регулювання захисту прав споживачів. Визначені основні ознаки споживача як категорії права і законодавства Європейського союзу. Досліджено нормативно-правові акти, які регулюють процесуальні питання захисту споживачів. Проаналізовано альтернативні системи захисту прав споживачів, такі як Alternative Dispute Resolution, On-line Dispute Resolution.

Ключові слова: законодавство Європейського союзу, споживач, захист прав споживачів, позасудовий захист, система ADR, механізми захисту прав споживачів.

В научной статье исследован вопрос защиты прав потребителей в деятельности Европейского союза. Проанализировано нормативное регулирование защиты прав потребителей. Определены основные признаки потребителя как категории права и законодательства ЕС. Исследованы нормативно-правовые акты, которыми регулируются процессуальные вопросы защиты прав потребителей. Проанализированы альтернативные системы защиты прав потребителей, такие как Alternative Dispute Resolution, On-line Dispute Resolution.

Ключевые слова: законодательство Европейского союза, потребитель, защита прав потребителей, внесудебная защита, система ADR, механизмы защиты прав потребителей.

Ya.I. Rizhko European Union Policy Regarding Protection of Consumer Rights

In the scientific article the author investigates the issue of consumer protection in the activities of the European Union. The principle according to which the consumer of the European Union is a weaker party in the obligation is considered. The author analyzes the normative regulation of consumer protection in the European Union. It is shown that classification of consumer rights is supported by a large number of scientists, who divide them in general and special. The term “consumer” and similar terms in EU legislation are considered. The signs of the consumer are defined as categories of law and legislation of the EU. Legislative acts which regulate the application of law in the EU are investigated. Consumer agreement rule is analyzed, according to which the law of the country of origin of the consumer is subject to application. Exceptions to consumer agreements in the Regulation (EU) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) are highlighted.

Regulatory legal acts which regulate the procedural issues of consumer protection in the EU, in particular Regulation (EU) No 1215/2012 ‘On jurisdiction, recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters’, also entitled “Brussels I” have been investigated. Application of the Brussels I Regulation about consumer agreements has been researched.

Alternative systems which are aimed at minimizing barriers for consumers in the access to justice have been analyzed. Legal regulation, object and content of the Alternative Dispute Resolution system have been investigated. Attention is also focused on the system of interactive dispute resolution, its scope of activities and

content. Extra-judicial network of consumer rights protection and its constituent elements, in particular European Extra Judicial Network, ICPEN-Europe, the subgroup, which was set up by the European Commission, European Association for the Coordination of Consumer Representation in Standardization Processes (ANEC, Brussels), European Network of Consumer Centers has been studied.

Keywords: *legislation of the European Union, consumer, consumer rights protection, out-of-court protection, ADR system, mechanisms of consumer rights protection.*

Постановка проблеми. Політика ЄС в сфері захисту прав споживачів, яка почала свій розвиток у рамках спільного ринку майже разом із створення Європейського Економічного співтовариства, має значний розвиток та великий вплив на майбутнє. Питання захисту прав споживачів набуває особливої актуальності у зв'язку із відсутністю належного захисту прав споживачів, зокрема дослідження питань нормативного регулювання, особливостей споживачів, видів та механізмів захисту їх прав в рамках Європейського Союзу.

Протягом останніх років в рамках ЄС відбулось оновлення права у сфері захисту прав споживачів, особливо зазначене стосується різного роду угод, зокрема електронних угод, щодо механізмів захисту прав споживачів в процесі виконання та припинення яких існують прогалини у національному праві, тобто проблема захисту прав споживачів вже давно отримала міжнародне значення.

В той же час, як свідчить судова практика, в судах розглядається значна кількість спорів, пов'язаних з порушенням законодавства про захист прав споживачів, проте під час їх розглядів суди стикаються з низкою проблем, наприклад, таких як визначення кола відносин, що регулюються законодавством про захист прав споживачів. На нашу думку, це є вагомою підставою для розгляду також можливостей альтернативних способів захисту та їх механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань захисту прав споживачів в контексті діяльності ЄС приділяли увагу такі вчені як Белікова К. М., Виноградова А. А., Дейвіс Г., Нікотенєва М. В., Шелєпіна Є. А., Фогельсон Ю. Б., Іваненко Л. М., Язвінська О. М., Плахтій Ю., Байцар Р., Письменна О. П. Серед спеціальних досліджень на монографічному рівні, присвячених комплексному юридичному аналізу діяльності ЄС у сфері захисту прав споживачів, слід згадати

дисертаційне дослідження Арабей Є. А. На основі теоретичних досліджень за даною темою можна стверджувати, що лише за останні десятиріччя дослідженню питань захисту прав споживачів, гарантій захисту прав споживачів в рамках ЄС присвячено велику кількість наукових праць, однак комплексні дослідження у сфері захисту прав споживачів в рамках ЄС відсутні.

Невирішені раніше проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком суспільства та технологій сфера захисту прав споживачів теж активно розвивається, з'являються нові можливості у споживачів, такі, наприклад, як поява електронних угод. В той же час слід зупинити увагу і на таких ґрунтовних моментах як поняття та особливості споживачів, сфера дії нормативних актів ЄС, неможливо оминати також і альтернативні, позасудові способи захисту, які активно проваджуються у суспільстві.

Основною метою дослідження сфери захисту прав споживачів є визначення нормативних підвалин регулювання даної сфери у ЄС, акцентування уваги на важливих моментах, які згадуються у нормативних приписах, визначення класифікації прав споживачів, дослідження альтернативних способів захисту та їх реалізації в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Захист прав споживачів завжди знаходився в центрі європейської політики. Починаючи з 1975 року Співтовариством розпочався процес діяльності по гармонізації законодавства в цьому напрямку окремих країн-членів ЄС, що було закріплено договірним порядком в Амстердамському договорі.

На сьогоднішній день споживче право є однією з найбільш розвинених галузей права Європейського Союзу. Відповідно до ст. 153 Договору про заснування ЄС та ст. 38 Хартії основних прав ЄС, до пріоритетних завдань Європейського Союзу належить забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. З метою підвищення ефективності правового

регулювання договірних відносин за участі споживачів активно проводяться роботи щодо гармонізації законодавства 28 держав-членів ЄС [1, с. 71; 2, с. 38].

Ключовим та принциповим моментом у взаємовідносинах споживача та держави, який встановлений законодавством ЄС є те, що вважаючи споживача слабшою стороною в зобов'язанні, європейський законодавець визначає захист його прав своїм безпосереднім обов'язком.

Слід наголосити, що на сьогодні правове регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання у ЄС здійснюється Директивою 1999/44/ЄС і Директивою 2011/83/ЄС про права споживачів, що передбачають мінімальний (Директива 1999/44/ЄС) та максимальний (Директива 2011/83/ЄС) рівень гармонізації споживчого законодавства [3, с. 121].

Метою європейської політики захисту прав споживачів є розробка приписів щодо захисту здоров'я та безпеки продукції, забезпечення захисту економічних інтересів громадян ЄС, інформування споживачів.

Законодавство Європейського Союзу не має чіткого визначення прав споживачів, об'єднаного одним актом і загальними ознаками. Дослідивши думки ряду авторів щодо існування класифікації прав споживачів на загальні та спеціальні, зокрема, проаналізувавши наукову роботу Черняк О. Ю., можна запропонувати такий їх поділ за динамікою розвитку правовідносин за участю споживача:

а) загальні права споживача:

- право на інформацію про продукцію;
- право на належну якість продукції;
- право на безпеку продукції;
- право на гарантійне та післягарантійне

обслуговування продукції;

- право на захист.

б) спеціальні права:

- права споживача при купівлі товарів;
- права споживача при виконання робіт,

наданні послуг [4, с. 121].

Щодо визначення поняття споживача, то воно міститься в одній із найсучасніших кодифікованих актів у сфері захисту прав споживачів, а саме Директиві 2011/83/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 25.10.2011 р. про права споживачів, яка набрала чинності 13.06.2014 р. [5], в якій зазначається, що

«споживач» означає будь-яку фізичну особу, яка діє в рамках договорів, що охоплюються цією Директивою, в цілях, відмінних від її торгової, комерційної, ремісницької чи професійної діяльності.

Також до різних сфер економічних відносин у праві ЄС застосовується ряд аналогічних термінів, окрім терміну «споживач». До них відносяться: споживач транспортних послуг – «пасажир», споживач послуг – «клієнт», споживач медичних послуг – «пацієнт». Так, наприклад, Директива 2011/24/ЄС про права пацієнтів у трансграничному медичному обслуговуванні [6] визначає поняття «пацієнт» як будь-яку фізичну особу, що бажає отримати або отримує медичне обслуговування на території держави-члена ЄС. Директива 2009/45/ЄС про правила і стандарти безпеки на пасажирських кораблях [7] містить таке «пасажир» під яким мається на увазі будь-яка особа, яка не підпадає під такі критерії: володілець і члени команди або інші особи, прийняті на роботу або залучені в будь-яку дію на борту корабля, що має відношення до корабля, а також діти, що не досягли віку одного року.

Проаналізувавши вищезазначені нормативні акти та наукову статтю Вишневецької С. В. та Кметик Х. В., можна виділити такі ознаки споживача, як категорії права і законодавства ЄС:

1. Лише фізична особа визнається споживачем за правом ЄС.

Нікотенєва М. В. з цього приводу зазначає, що споживачем у праві ЄС визнається не лише особа, яка придбала товар, замовила виконання послуг, а й особа, яка тільки мала намір це зробити [8, с. 480]. Дійсно, такий підхід є обґрунтованим, адже серед прав споживача, які підлягають захисту в законодавстві ЄС, існує право на отримання інформації про товар, що не передбачає вчинення угоди.

2. Відсутність у споживача професійної та підприємницької заінтересованості в угоді. Основою діяльності ЄС у сфері захисту прав споживачів є те положення, що під час здійснення своїх прав споживач керується своїми власними інтересами за межами своєї професійної або підприємницької діяльності, адже наднаціональні інститути ЄС беруть на себе ініціативу по захисту інтересів споживачів саме з тих причини, що споживачі здійснюють свою

діяльність не є професійної точки зору та можлива певна відсутність обізнаності у сфері, в якій вони вчиняють угоду. Цей акцент на відсутність будь-яких знань про продукт обумовлює необхідність приділяти так багато уваги інформації про продукт, що надається споживачеві, а також наявності періоду, в який споживач може повернути товар продавцеві навіть за відсутності недоліків у товарі, отримавши назад його повну вартість, а також наділенню споживача правом на відмову від виконання договору при укладенні дистанційних споживчих договорів. Суд ЄС приділяє значну увагу цим аспектам захисту прав споживачів і виносить свої рішення, ґрунтуючись саме на необхідності для продавців і надавачів послуг суворо дотримуватись норм відповідних директив при укладенні договорів купівлі-продажу і надання послуг, покупцем і замовником за якими є споживачі.

3. Не є предметом правового регулювання законодавства про захист прав споживачів угода, яка вчинена між двома споживачами. При тлумаченні визначення споживача Суд ЄС вказав, що сторонами в споживчій угоді можуть бути лише споживач і професійний продавець чи надавач послуг [9, с. 43].

Законодавчим актом, що регулює правила застосування права в ЄС, є Регламент (ЄС) № 593/2008 від 17.06.2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I) [10].

Регламентом Рим I створюються колізійні норми, які розмежовують сфери застосування національного договірного права до різних за типом і суб'єктивним складом угод.

Статтею 6 Регламенту Рим I встановлено правило щодо споживчих угод, згідно з яким застосуванню підлягає право країни походження споживача, з одночасним дотриманням наступних умов:

1. підприємець, укладаючи контракт із споживачем, здійснює свою підприємницьку діяльність;

2. підприємницька діяльність спрямована на продаж товарів або надання послуг на території країни походження споживача.

У преамбулі до Регламенту Рим I зазначено, що винятком із встановленого Регламентом Рим I правила є купівля-продаж або оренда нерухомого майна, крім оренди

нерухомого майна в порядку таймшеру. Таким чином, якщо об'єктом споживчої угоди є нерухоме майно, до такої угоди застосовується імперативне правило пункту «с» статті 1 Регламенту Рим I: «договір, що має предметом речове право на нерухоме майно або оренду нерухомого майна».

Також Регламент Рим I виключає із сфери дії правила щодо країни походження споживача суспільні відносини, що виникли внаслідок приєднання споживача до оферти чи емісії. Законодавець вважає, що такі контракти повинні розглядатись однаково для всіх осіб, що приєднуються до них, і відносини, що виникають внаслідок приєднання до такого контракту споживача, підлягають регулюванню за правом країни походження оферента чи емітента.

У статті 6 Регламенту Рим I міститься наступні винятки:

1. договори про надання послуг, якщо надання послуг передбачається в країні, відмінній від країни походження споживача;

2. договори перевезення, крім договорів, що підпадають під дію Директиви про туристичні поїздки;

3. щодо прав і обов'язків, пов'язаних з фінансовими інструментами. В преамбулі зазначено: «оскільки це могло б потягти за собою застосування до кожного з емітованих інструментів норм різних правових систем, тим самим, змінюючи характер подібних інструментів і перешкоджаючи взаємозамінній торгівлі ними і їх взаємозамінній пропозиції»;

4. договір, укладений у рамках багатосторонньої системи, яка забезпечує або полегшує погодження різноманітних інтересів покупців і продавців, виражених через третіх осіб щодо фінансових інструментів у значенні пункту 17 параграфу 1 статті 4 Директиви 2004/39/ЄС, згідно з правилами, що не мають дискреційного характеру, і яка регулюється правом однієї-єдиної країни, підпорядковується цьому праву.

Слід також звернути увагу на нормативно-правові акти, що регулюють процесуальні питання захисту прав споживачів у ЄС. Основним таким нормативно-правовим актом є Регламент Ради (ЄС) № 1215/2012 «Про юрисдикцію, визнання і примусове виконання судових рішень у цивільних і торгових справах» (також має назву «Брюссель I»).

В преамбулі Регламенту Брюссель I щодо споживчих угод встановлено загальний принцип, якого слід дотримуватись при визначенні підсудності: «стосовно страхових, споживчих і трудових контрактів слабша сторона в зобов'язанні повинна бути захищена більш сприятливими правилами визначення підсудності, ніж загальні правила». Отже, Регламентом визначається, що споживач виступає в угоді в якості слабшої сторони і повинен мати додатковий захист своїх інтересів при визначенні підсудності.

Також у сфері захисту прав споживачів існують можливості, надані ЄС для мінімізації перешкод для споживачів при доступі до правосуддя. До таких систем належить система альтернативного вирішення споживчих спорів, яка має назву «Alternative Dispute Resolution» – «альтернативне вирішення спорів» (скорочено – ADR).

Правове регулювання функціонування системи ADR здійснюється за допомогою Директиви 2013/11/ЄС про позасудове врегулювання споживчих спорів [11]. Об'єктами правового регулювання Директиви 2013/11/ЄС є суспільні відносини, що виникають між споживачем – громадянином ЄС і підприємцем – резидентом ЄС, на національному і транскордонному рівні. Зі змісту ст. 2 Директиви 2013/11/ЄС випливає, що ADR може бути використана при вирішенні саме споживчих спорів, тобто споживач є тим суб'єктом, наявність якого в спорі визначає можливість застосування ADR згідно з Директивою 2013/11/ЄС. Дія Директиви 2013/11/ЄС не поширюється на спори, пов'язані із здоров'ям чи освітнім процесом у вищих навчальних закладах.

Таким чином, систему ADR у споживчих спорах слід вважати альтернативою судовому врегулюванню спорів за споживчими угодами, вона дозволяє вирішити спір за споживчими угодами, при цьому швидше і з найменшими витратами для сторін. Однак застосування системи ADR не виключає подальшого звернення до суду, якщо для такої дії дотримані строки та інші процесуальні аспекти вирішення спорів у судовому порядку.

Також слід згадати ще одне нововведення у врегулюванні споживчих спорів – це система інтерактивного вирішення спорів або On-line Dispute Resolution (ODR). Дана система отримала

самостійне правове регулювання поряд із системою ADR, яке закріплене в Регламенті № 524/2013 від 21.05.2013 року про інтерактивне вирішення споживчих спорів [12].

Система ODR поширюється на спори, регулювання яких може здійснюватись з допомогою системи ADR, але поширює свою дію лише на угоди, вчинені інтерактивним способом, тобто охоплює тільки відносини споживачів і підприємців при здійсненні покупок через мережу Інтернет (так звана електронна комерція). Таким чином, ODR є спеціалізованою процедурою ADR у сфері електронної комерції, яка надає можливість інтерактивного вирішення відповідних спорів [9, с. 46].

На додаток, слід зазначити, що достатньо розвинутим є і інституційний механізм захисту прав споживачів в ЄС. Так існує певна позасудова мережа, яка включає в себе:

- European Extra Judicial Network – «EEJ – Net»;
- «ICPEN-Європа» – підгрупа, створена Європейською Комісією;
- Європейська асоціація координації споживчого представництва у процесах стандартизації (ANEC, Брюссель);
- Європейська мережа споживчих центрів [13].

При цьому широко застосовуються практика консультування споживачів, позасудові механізми вирішення спорів, з – поміж цих засобів ефективним є застосування такого виду захисту як заповнення споживачем певних форм, які надаються з метою вирішення спору з постачальником будь-якої країни – члена [14, с. 44].

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що спеціальний правовий статус споживача має своє вираження у спеціальній правосуб'єктності (у єдності спеціальної право- і дієздатності) і спеціальних правах й обов'язках особи, законних інтересах в суб'єктивному змісті і у правових нормах у об'єктивному змісті. У нормативних актах Європейського союзу закріплені як матеріальні норми права щодо захисту прав споживачів, так і процесуальні моменти. Також крім судових механізмів захисту особливе місце в практиці вирішення спорів у сфері захисту прав споживачів в ЄС займають позасудові форми вирішення спорів, застосування яких останнім часом значно зросло.

Наразі, в умовах вступу України до ЄС, завданням українського законодавства є забезпечення відповідності рівня захисту прав споживачів у вітчизняному законодавстві до встановленого у Європейському союзі. Формування інституту захисту прав споживачів в українському законодавстві має виходити із сучасного розвитку ринкових умов, основних

міжнародних тенденцій у цій сфері, враховувати європейський досвід та узгоджуватися із Директивами ЄС.

Список використаних джерел:

1. Саванець Л. Гармонізація європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів / Л. Саванець // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Випуск 2. – С. 71-76.
2. Саванець Л. Права споживача у разі придбання товару неналежної якості за законодавством Європейського Союзу та України / Л. Саванець // Актуальні проблеми правознавства. – 2017. – № 1. – С. 36-42.
3. Машиністова М. С. Особливості захисту прав споживачів на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства / М. С. Машиністова // Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». – 2018. – № 1. – С. 120-123.
4. Черняк О. Ю. Класифікація прав споживача за законодавством України та Європейського союзу / О. Ю. Черняк // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 458-464.
5. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council // OJ L 304, 22 November 2011. – P. 64–88.
6. Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients' rights in cross-border healthcare // OJL 88, 4 April 2011. – P. 45–65.
7. Directive 2009/45/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on safety rules and standards for passenger ships // OJL 163, 25 June 2009. – P. 1–140.
8. Кашкин С. Ю. Право Европейского Союза : в 2 т. / С. Ю. Кашкин. – 4-е изд., перераб. и доп. – Т. 2. Особенная часть. Основные отрасли и сферы регулирования права Европейского Союза. – М. : Изд-во Юрайт, 2013. – 1023 с.
9. Вишновецька С. В. Колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів за законодавством Європейського союзу / С. В. Вишновецька, Х. В. Кметик // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 43-47.
10. Regulation (EC) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // OJL 177, 4 July 2008. – P. 6–16.
11. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // OJL 165, 18 June 2013. – P. 63–79.
12. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) // OJL 165, 18 June 2013. – P. 1–12.
13. Іваненко Л. М. Захист прав споживачів : підручник / Л. М. Іваненко, О. М. Язвінська. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 496 с.
14. Микієвич М. М. Правові форми та механізми захисту прав споживачів в рамках Європейського союзу / М. М. Микієвич, І. М. Яворська // Journal «ScienceRise: Juridical Science». – № 1 (1). – 2017. – С. 42-46.

References:

1. L. Savanets, Harmonizatsiia yevropeiskoho koliziinoho ta materialnoho prava u sferi zakhystu prav spozhyvachiv / L. Savanets // Aktualni problemy pravoznavstva. – 2016. – Vypusk 2. – Pp. 71-76.
2. L. Savanets, Prava spozhyvacha u razi prydbannia tovaru nenaleznoi yakosti za zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy / L. Savanets // Aktualni problemy pravoznavstva. – 2017. – No. 1. – Pp. 36-42.
3. M. S. Mashynistova, Osoblyvosti zakhystu prav spozhyvachiv na suchasnomu etapi rozvytku tsyvilnoho zakonodavstva / M. S. Mashynistova // Naukovyi zhurnal “ΛΟΗΟΣ. Mystetstvo naukovoï dumky”. – 2018. – No. 1. – Pp. 120-123.
4. O. Yu. Cherniak, Klasyfikatsiia prav spozhyvacha za zakonodavstvom Ukrainy ta Yevropeiskoho soiuzu / O. Yu. Cherniak // Forum prava. – 2008. – No. 2. – Pp. 458-464.
5. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council // OJ L 304, 22 November 2011. – R. 64–88.
6. Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients’ rights in cross-border healthcare // OJL 88, 4 April 2011. – R. 45–65.
7. Directive 2009/45/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on safety rules and standards for passenger ships // OJL 163, 25 June 2009. – R. 1–140.
8. S. Yu. Kashkyn, Pravo Evropeiskoho Soiuzu : v 2 t. / S. Yu. Kashkyn. – 4-e yzd., pererab. y dop. – T. 2. Osobennaia chast. Osnovnie otrasly y sferi rehulyrovanyia prava Evropeiskoho Soiuzu. – M. : Yzd-vo Yurait, 2013. – 1023 p.
9. S. V. Vyshnovetska, Koliziino-pravovi aspekty zakhystu prav spozhyvachiv za zakonodavstvom Yevropeiskoho soiuzu / S. V. Vyshnovetska, Kh. V. Kmetyk // Forum prava. – 2014. – No. 4. – Pp. 43-47.
10. Regulation (EC) No. 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // OJL 177, 4 July 2008. – R. 6–16.
11. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No. 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // OJL 165, 18 June 2013. – R. 63–79.
12. Regulation (EU) No. 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No. 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) // OJL 165, 18 June 2013. – R. 1–12.
13. L. M. Ivanenko, Zakhyst prav spozhyvachiv : pidruchnyk / L. M. Ivanenko, O. M. Yazvinska. – K. : Yurinkom Inter, 2014. – 496 p.
14. M. M. Mykiiievych, Pravovi formy ta mekhanizmy zakhystu prav spozhyvachiv v ramkakh Yevropeiskoho soiuzu / M. M. Mykiiievych, I. M. Yavorska // Journal “ScienceRise: Juridical Science”. – No. 1 (1). – 2017. – Pp. 42-46.